

زمان و مکان ابزار هویت‌سازی در منش مبشران وحی

سوسن دلسوز*: دانشجوی دکتری جغرافیای ژئومورفولوژی دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

نفسه انصاری‌خواه: کارشناسی ارشد دانشکده عترة و قران پیام‌نور اصفهان، اصفهان، ایران

حسن مشکاتی: مربی گروه معارف دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

وصول: ۱۳۹۴/۳/۳۱ پذیرش: ۱۳۹۴/۵/۲۷، صص ۱۴۵-۱۵۸

چکیده

امروزه نقش هویت در معماری هندسه رفتار فردی و اجتماعی برای دانشمندان علوم جغرافیایی و اجتماعی موضوع انکارناپذیری است؛ بنابراین پژوهش‌های متعددی برای دستیابی به شیوه‌هایی که بتواند این موضوع را محقق کند در دستور کار محققان قرار گرفته است. معماری رفتار بشری فرایند بسیار پیچیده‌ای است که برای دستیابی به آن شگردهای گوناگون لازم است. این فرایند یکی از شاخصه‌های اصلی در هدایت رفتارهای انسان و یا جوامع است و بدون تردید از جمله ابزار و لوازم همگرایی جوامع بشری، هویت‌بخشیدن به آنها و در نهایت همسویی و همدلی برای تحقق آرمان‌های مشترک است. به عبارت دیگر همواره در طول تاریخ، راهبری و معماری رفتاری جوامع بشری در گرو هنر کسانی بوده است که توانسته‌اند دیگران را با خود همسو و همرفتار کنند.

مبشران وحی از جمله افرادی بوده‌اند که در ایجاد هویت‌های فردی و جمعی موفق‌تر از دیگران عمل کرده‌اند. اگرچه ابزار هویت‌سازی مبشران وحی به غیر از مؤلفه‌های زمان و مکان در عوامل دیگری چون مهندسی نرم رفتار نیز مشاهده می‌شود، این عوامل به‌عنوان یک سیاست راهبردی و ابزاری تأثیرگذار در هویت‌سازی عملکرد آنها بازتاب دارد.

این مقاله که برگرفته از یک طرح مشترک تحقیقی در دانشکده معارف قرآن و عترة و دانشکده علوم جغرافیایی و برنامه‌ریزی دانشگاه اصفهان است با تکیه بر روش‌شناسی تحلیلی سینماتیک سعی در بازشناسی تکنیک‌های زمانی و مکانی که مبشران وحی از آنها استفاده کرده‌اند، دارد. نتایج برگرفته از این تحقیق نشان می‌دهد که:

* مبشران وحی، زمان و مکان را به‌عنوان ابزاری راهبردی در هویت‌سازی جوامع به کار گرفته‌اند.

* تقدس‌بخشی از ویژگی‌های بنیادی هویت‌سازی در تکنیک‌های مبشران وحی است.

واژه‌های کلیدی: زمان، مکان، هویت، شبکه اجتماعی، هندسه رفتار

مقدمه

«هویت» اسمی است که به معنای تشخیص، شناسنامه و یا حقیقت جزئی از آن یاد شده است (معین، ۱۳۸۶، ۳۶۱۴). هویت مترادف معنایی است که بر اسم یک موجود اطلاق می‌شود و از کلمه «هو» مشتق شده است. مفهوم هویت به خودشناسی، ساختار و محتوا می‌بخشد و به طور کلی معطوف به کیستی فرد است. هر دستگاه فرهنگی نگاه خاصی به انسان دارد و جهان را به گونه ویژه‌ای می‌بیند. به چنین رویکردهایی که سبب افتراق‌های اداراکی و رفتاری در جوامع و ممیزشدن آنها از یکدیگر می‌شوند، اصطلاحاً «هویت» گفته می‌شود. هویت بر ایند چیستی فرهنگی هر فرد یا جامعه است.

هویت‌سازی ارائه راهکاری برای همگرایی جوامع و معنی‌داری زندگی و همدلی برای تحقق آرمان‌های مشترک است. همواره در طول تاریخ، راهبری و معماری رفتاری جوامع بشری در گرو هنر کسانی بوده است که توانسته‌اند دیگران را با خود همسو و هم‌رفتار کنند. در این میان پیامبران و موحدان پاسدار شریعت و حرمت وحی (ائمه) دارای سبک و منش‌های خاصی در این زمینه بوده‌اند. این مقاله سعی دارد نمونه‌هایی از ابزارهای هویت‌سازی یعنی زمان و مکان و تبیین و بازسازی آنها را بررسی کند. مکان از جمله مؤلفه‌های جغرافیایی است که در ارتباط با زمان، فضا را شکل می‌دهد و در حوزه میان‌رشته‌ای با فرهنگ و مسایل مربوط به آن چون مفهوم هویت ارتباط پیدا می‌کند. فضای جغرافیایی بستر اصلی تبلور، رشد، حرکت و تحولات فرهنگی است؛ بنابراین شیوه جریان فرهنگ در فضا، پخش و گسترش و مدت ماندگاری آن به ویسکوزیته محیط انتشار بستگی

پیدا می‌کند. دقت در رفتارها و راهبردهای فرهنگی و اجتماعی مبشران وحی به‌خوبی نشان می‌دهد که بهره‌گیری آنها از این دو عنصر در عالی‌ترین حد ممکن انجام شده است. بدین خاطر دستورات هویت‌ساز آنها در دستگاه مکانی و زمانی، فرصت تواتر و تکرار برای ماندگاری و ریشه‌دارشدن آن را تضمین می‌کند.

مبانی نظری

شناخت و درک مفهوم مکان و زمان در بسیاری از علوم، کاربرد دارد. فضا و مکان بستری برای فعالیت‌های انسانی تلقی می‌شود. مکان و زمان با فرایند هویت‌سازی در بستر فرهنگ، رابطه دوسویه و دیالکتیکی دارد. انسان نیز با دستگاه زبانی و فرهنگی خود در شکل‌گیری و نقش‌یابی مکان و زمان تأثیر می‌گذارد. فرهنگ‌های گوناگون مکان‌ها و زمان‌های خاص خود را می‌سازند. با توجه به اینکه انسان موجودی نمادگرا است، سعی دارد منیت خود را در نماد فرهنگ بازتاب دهد؛ بنابراین فرهنگ مشترک، نمادی از یک هویت مشترک است. فرهنگ یا نماد مشترک هویتی انسان از لایه‌های مختلفی تشکیل شده است که از آن جمله از اشتراک در فکر، بینش و جهان‌بینی، اشتراک در ارزش‌ها (بیشتر از جنس بینش و معرفت‌شناسی است)، اشتراک در الگوهای رفتاری، اشتراک در سمبل‌ها و نمادهای کالبدی (معماری) هنری، گفتاری و ادبی نام برده می‌شود.

روش پژوهش

این تحقیق که شناخت ساختاری راهبردهای مبشران وحی را بررسی می‌کند، بیشتر به شیوه معناشناسی و

آن توجه نشان داده‌اند. در این میان به دیدگاه‌های فلاسفه ذیل اشاره می‌شود.

۱- /ارسطو (فیلسوف یونانی ۳۸۴ ق.م- ۳۲۳ ق.م) دربارهٔ زمان در آثار مکتوب خود از قبیل *القائات* می‌گوید: «زمان و حرکت با یکدیگر بستگی دارد؛ زمان و حرکت در عین بستگی شدید از یکدیگر متمایزند».

۲- زمان در کتاب *نوامیس، افلاطون (۴۲۸-۳۴۸ ق.م)* چنین توصیف شده است: «صانع می‌خواسته جهان را زنده جاوید کند، ولی چون نمی‌شد سرمدی باشد و انطباق قدیم و حادث (ثابت و متغیر) ممکن نبود از ابدیت تصور متحرکی ساخت».

۳- زمان از دیدگاه *ابن سینا* (فیلسوف ۳۵۹-۳۷۰ هجری) در کتاب *الاشارات و التنبیها* در بخش الهیات و در کتاب *شفاه* بخش طبیعات به تفصیل بحث شده است.

۴- *شهاب‌الدین سهروردی* ملقب به شیخ اشراق (۵۴۹-۵۸۷ قمری): تفصیل نظر شیخ اشراق دربارهٔ زمان و مکان گویا در بخش طبیعات از کتاب *المشارع و المطارحات* ذکر شده است. او تقسیم کمیت به متصل و منفصل و تقسیم کم متصل به پایدار و ناپایدار را آورده است.

۵- زمان از نظر *صدرالمآلهین* (۹۷۹ یا ۹۸۰ هجری - ۱۰۵۰): او نیز در مبحث جوهر و عرض از کتاب *اسفار*، تقسیم کمیت به متصل و منفصل و تقسیم به پایدار و ناپایدار را بیان کرده است.

۶- از جمله فلاسفه دیگری که دربارهٔ زمان و مکان، نظرات مستقلی دارد باید از *کانت* (۱۷۲۴ تا ۱۸۰۴ میلادی) نام برد. او در تأثیر افکار نیوتن و معتقد به مطلق بودن زمان و مکان بود و به استناد افکار

تحلیلی سیمنتیک است و مفهوم هویت و چگونگی بهره‌مندی از زمان و مکان را به‌عنوان ابزار هویت‌سازی در سیاست‌های کلی مبشران وحی ارزیابی کرده است. در این پژوهش، مؤلفه‌های اصلی که سنجش شده‌اند، مؤلفه‌های چندارزشی چون هویت، زمان و مکان تقسیمات آن و شیوه ساختاری آنها در ظرف ارزش‌هایی است که بار هویتی در آنها ظهور می‌یابد.

پیشینه و سابقه تحقیق

در حوزه فرهنگ و هویت و به طور کلی شیوه‌ها و تکنیک‌های انتشار و بسط پدیده‌های فرهنگی و هویت‌یابی، کارهای متعدد و بسیطی انجام شده و با جایگاه یافتن فرهنگ به‌عنوان ابزار قدرت در عصر و زمانه کنونی این تلاش‌ها گسترش عمیقی یافته است. با توجه به اهمیت و جایگاه این پدیده به افراد ذیل که در این حوزه به کارهای ارزشمندی مبادرت کرده‌اند، اشاره می‌شود.

از میان محققانی که در زمینه هویت و فرهنگ کار کرده‌اند به این افراد اشاره می‌شود: *مانوئل کاستلز* (۱۳۸۰)، *چارلز کورئا* (۱۳۸۷)، *پرویزی* (۱۳۸۸)، *احمدی و صادقی* (۱۳۸۹)، *میرزایی، تیموری و نژاد ساری* (۱۳۹۱)، *نظرپور و عمادی* (۱۳۸۸)، *مصطفوی* (۱۳۹۰)، *مظاهری* (۱۳۸۷)، *رکنی* (۱۳۶۲)، *رضوی* (۱۳۸۷)، *جوادی آملی* (۱۳۸۵)، *توسلی و قاسمی* (۱۳۸۳)، *آریان‌پور کاشانی* (۱۳۸۶)، *امینی* (۱۳۷۱)، *رهنما و عبدالملکی* (۱۳۸۷) و *فیروزکوهی* (۱۳۸۶).
زمان و همتای آن یعنی مکان و همچنین حرکت که با این دو به‌ویژه زمان ارتباط نزدیک دارند از جمله مفاهیم مهم فلسفی هستند که فلاسفه قدیم و جدید به

و تکنیک انتشار و آموزش در چنین فرایندی، وظیفه‌ی اساسی را به عهده دارد. به طور کلی شایان ذکر است که هدف غایی و اصلی این مقاله، شناسایی تکنیک‌ها و ترفندهایی که مبشّران وحی در ایجاد و گسترش فرهنگ در میان جوامع بشری به کار گرفته‌اند و همچنین شناخت جایگاهی که زمان و مکان در این فرایند دارد، است. در این میان شناسایی مؤلفه‌ای که خرسندی در پذیرش رفتاری را سبب می‌شود و آن را به هویتی رفتاری تبدیل می‌کند از اهداف دیگر این پژوهش محسوب شده است (شکل ۱).

بحث و یافته‌ها

- هویت‌سازی، راهبرد کلیدی در تکنیک‌های

مبشّران وحی

راهبرد یا استراتژی، عملیاتی است که به منظور هماهنگی و سازمان‌دهی برای دستیابی به هدفی شکل می‌گیرد. دقت در شیوه عملکرد مبشّران وحی نشان می‌دهد که روش آنها در این زمینه بیشتر به مفهوم‌سازی در معنی‌داری زندگی معطوف بوده است و از این رو سیاست‌های کلی آنان در این حوزه از چنین محوری پیروی کرده است. علت اصلی چنین منشی از سوی آنها به تعبیری که از انسان داشته‌اند و هدفی که برای حیات و زندگی او در این دنیا در نظر دارند، برمی‌گردد. این نکته یکی از مهم‌ترین تمایزات عملکرد مبشّران وحی و صاحبان تولید فرهنگ در قلمرو جامعه آتنی است.

روش مبشّران وحی، معرف ارزش‌هایی است که در پس نماد یا فرهنگ نهفته است؛ زیرا این نمادها به خودی خود بدون ارزش‌سند. منش رهبران فکری به هویت‌سازی برای تولید فرهنگی جامع معطوف است.

لایب نیتس، زمان و مکان را متغیری مفهومی و نه مقداری قلمداد می‌کرد.

۷- هگل (۱۷۷۰-۱۸۳۱ میلادی) نیز از جمله دانشمندان دیگری است که در کتاب *پدیدارشناسی* خود از زمان و مکان صحبت کرده است. با توجه به این که او یکی از فلاسفه پدیدارشناسی است، زمان و مکان را یک متغیر مقداری تلقی کرده است (دلسوز، ۱۳۹۴: ۱۱ و ۱۲).

در جغرافیا نیز افراد متعددی درباره زمان و مکان، نظرات متعددی ابراز کرده‌اند. اگرچه موضوع اصلی جغرافیا توزیع مکانی است، این محققان مجبور بوده‌اند مکان را در قالب زمان نیز تحلیل کنند؛ از این رو زمان را از دیدگاه کاملاً متفاوت و متمایزی نسبت به دانشمندان فلسفی معنی کرده‌اند. به عبارت دیگر، زمان و مکان به‌عنوان محورهای تحلیل آنها قرار داشته و از زاویه دید کاربردی به آن نگریسته شده است. زمان در جغرافیا با دو مفهوم کلی نجومی و رخدادی، بعضاً طرح و بحث شده است. از جمله کسانی که بر اساس مفهوم زمان رخدادی، یک مدل خاص را تشریح کرده‌اند، به این افراد اشاره می‌شود: چارلز لیل^۱ (۱۸۳۰)، چارلز داروین^۲ (۱۸۳۹)، دانا^۳ (۱۸۶۹)، دیویس^۴ (۱۸۹۹)، جیلبرت^۵ (۱۹۱۷)، شوم^۶ و لیچی^۷ (۱۹۶۵)، ساک^۸ و کندی^۸ (۱۹۹۲)، رامشت و تقدیسی (۱۳۷۷).

1-Leial 2-Darvin 3-Dana 4-Davis
5-Gilbert 6-Shume 7-Sack 8-Kennedy

شکل (۱) الگوریتم تبدیل زمان و مکان به هویت

اهداف: شکی نیست که در عصر و زمانه ما فرهنگ، قوی‌ترین ابزار دستیابی به قدرت تلقی می‌شود. پدیده فرهنگ کالایی است که چه در مرحله تولید و پردازش و چه در فازهای انتشار و تبلیغ، یک مهارت علمی به حساب می‌آید؛ از این رو دانش تولید

نظریه‌پردازی ژئواکونومی^۱ کینسجر و اکنون ژئوکالچر^۲ داده است. ژئوکالچر همان مفهومی است که محور اصلی عملکرد مبشران وحی در دستیابی به قدرت بوده است و در طول تاریخ همواره پیامبران و مبشران وحی بر آن تأکید داشتند و در سیاست کلی آنها استوار بوده است.

در این دیدگاه، محور کلی بر این اصل استوار است که اساس مدیریت جهان، تولید فرهنگ است و هر گروهی بتواند فرهنگ تولید کند و نسبت به انتشار آن به طور گسترده‌تر عمل کند، آن جامعه مدیریت جهانی را به دست خواهد داشت.

۱. زمان، ابزاری در راهبرد هویت‌سازی مبشران

وحی

زمان که زائیده گردش نجومی سیاره زمین و نسبت آن با پاره‌ای از قمرهای دیگر است، پدیدآورنده وضعیت و حالات خاصی در تکرارپذیری وقایع و رخدادهاست. شب، روز، اهل قمر و گردش سالیانه زمین به دور خورشید در واقع موتور اصلی تکرار، تقدم و تأخر پدیده‌ها است. به تعبیری، ماشین زمان، فعالیت‌های بشری و پدیده‌ها را در قالبی از تقدم‌ها و تأخرها و علت‌ها و معلول‌ها برای ما انسان‌ها متجلی کرده است.

شکل‌گیری حافظه ذهنی بشر در واقع پر از رخدادهای تکرارپذیری است که در بستر زمان به

از این رو، الگوی هویت‌سازی بشری که در حال بازتعریف و بازتولید است، بیشتر بر شرایط زمانی و مکانی تأکید دارد.

- هویت‌سازی، محور اصلی ابزار قدرت در

منش مبشران وحی

اگر به سیر تاریخی سیاسی جهان نیم‌نگاهی شود، مشخص می‌شود که ابزار دستیابی به قدرت برای صاحبان تفکر آتنی، سیر تکوینی داشته است. اگرچه قدرت به‌عنوان هدف نهایی همگرایی، نقطه اتکای آنها است، ابزارهایی که وسیله دستیابی نهایی آنها به این کانون اصلی را تشکیل می‌داده است، دستخوش تغییر بوده است. این منش در مبشران وحی همواره ثابت و از این نقطه نظر تفاوت آشکاری با منش سیاسی این دو طیف مشاهده می‌شود.

• Geo-army- Geo-politic- Geostrategic- Geo-economics- Geo-culture

این واژه‌ها مفاهیمی هستند که سیر تکوینی جابه‌جایی را در ابزار قدرت حاکمان جهان در سده اخیر نشان می‌دهند؛ بدین معنی که مدعیان مدیریت جهانی در فرهنگ آتن در اوایل این سده معتقد بودند قدرت نظامی لازمه اصلی دستیابی به مدیریت جهان است؛ از این رو نظریه‌پردازی‌های متعددی در این زمینه چون، نظریه دوسورسکی، ماهان و هارتلاند هایمکیندر محور اصلی آنان در دستیابی به قدرت بوده است.^۱ بعدها این نظریه جای خود را به نظریه‌های ژئوپولیتیک^۲ و سپس ژئواستراتژیک^۳ برترینسکی و

^۲ بخشی از دانش جغرافیای سیاسی است که دستیابی به قدرت جهانی را در طی یک فرایند راهبردی که بخش‌های مختلفی از وابط بین ملل را دربرمی‌گیرد، معطوف است.

^۳ بخشی از دانش جغرافیای سیاسی است که دستیابی به قدرت جهانی را منوط به برتری‌های اقتصادی می‌داند و همگرایی‌های منطقه‌ای راهبردی برای دستیابی به چنین نظریه‌ای تلقی می‌شود.

^۴ بخشی از دانش جغرافیای سیاسی است که دستیابی به قدرت جهانی را منوط به برتری‌های فرهنگی در حوزه تولید انتشار و از طریق آن کنترل افکار و رفتار جوامع بشری می‌داند.

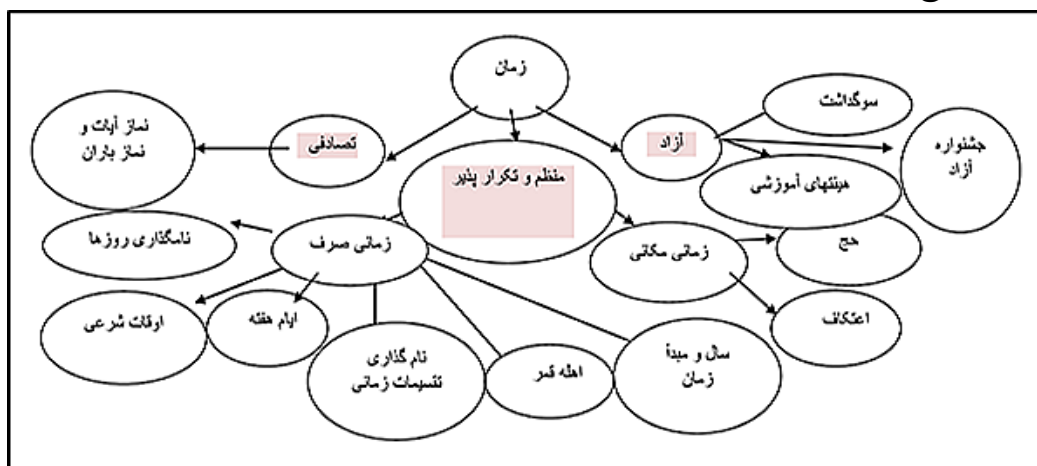
^۱ بخشی از ادبیات جغرافیای سیاسی است که تسلط بر جهان را منوط به داشتن نیروی نظامی برتر و اشغال نقاط خاصی از دنیا می‌داند.
^۲ بخشی از دانش جغرافیای سیاسی است که تسلط بر جهان را منوط به سیاست‌گذاری‌های منطقه‌ای چون رقابت‌های پنهان و افتراق‌افکنی در جوامع و صرف انرژی رقیب را معطوف به اختلافات داخلی می‌کند.

پاداش‌های تکلیفی و ایجاد خرسندی در عاملان رفتاری آن، استمرار این گونه رفتارها را تضمین و نوعی شوق‌انگیزی در افراد به وجود می‌آورد. برای مثال مقاطع روزانه با برپایی عبادات تکرارپذیر (نماز) نوعی احساس خرسندی درونی در عامل آن به وجود می‌آورد و تکرار آن در طول شبانه‌روز پیوستگی و وفاداری فرد را با مبدأ خاصی به شکل‌گیری یک هویت فردی تبدیل می‌کند.

همین روش در مورد ماه مبارک رمضان و روزه‌داری در مقیاس ماهیانه اعمال نیز صادق است که در پایان یک‌ماهه آن، روز عید (فطر)، با نوید برآمزش گناهان و... سعی دارد وفاداری فرد را به مبدأ و خالق هستی به صورت الهام‌بخش و هویت‌آفرین تجلی دهد. به طور کلی زمان به‌عنوان یکی از ابزارهای هویت‌ساز که مبشران وحی به‌خوبی از آن بهره بردند، از نظر الگوی وقوع به سه بخش تصادفی، منظم و تکرارپذیر و آزاد تقسیم شده است. سپس نمونه و مصادیق رفتارهایی را که در هر بخش به اجرا گذارده می‌شود، در نمودار ۲ خلاصه کرد.

ضبط و ثبت آن مبادرت کرده است. این حافظه بر حسب آن که یادآور چه وقایع و یا حالاتی باشد، نقش‌آفرینی تعلق فرد به آن را انجام می‌دهد و یادآوری آن برای فرد شادی‌آفرین و یا برعکس است. مبشران وحی در ایجاد حافظه تاریخی و ذهنی بشر از این تکنیک به‌خوبی بهره برده‌اند و به صورت مستمر حافظه ذهنی بشر و افراد را با موضوعات در نظر خود در هم آمیخته و آن را تبدیل به نوعی علاقه‌مندی و سپس رفتار کرده‌اند. زمان و حالات گوناگون آن، نقطه آغاز تحریک چنین حافظه‌ای در انسان است؛ از این رو طلوع فجر، صبح، ظهر، غروب آفتاب و نیمه‌شب مقاطعی هستند که همراه با یادآوری زمان به انسان و تفریق و همراهی با مجموعه‌ای از رفتارها حافظه هویت‌بخشی را در انسان به وجود می‌آورند.

این تکنیک در مقیاس‌های زمانی کوچک چون روز، شروع و با آغاز ماه و سال تقویت می‌شود و در این مقیاس رفتارهای خاصی را در حافظه ذهنی حکاکی می‌کند. اگرچه محور اصلی رفتارهایی که با مقاطع زمان، تبیین و تدوین شده بیشتر در حوزه عبادات مطرح است، با تقدس‌بخشیدن به آن و

نمودار (ک)

شکل (۲): تقسیمات زمانی و شیوه بارگذاری معنایی بر آن در تکنیک مبشران وحی

هویت‌بخش با روز مهاجرت پیامبر (ص) به مدینه برای مسلمانان آغاز می‌شود و این تکنیک عامی است که پیامبران از آن به‌خوبی بهره‌جسته‌اند.

ب) نام‌گذاری و تقدس‌بخشی تقسیمات زمانی در طول سال

در تقویم زمانی، یکی از تقسیم‌بندی‌های مرسوم، تقسیم یک دوره سالی به ماه است. این تقسیمات که معمولاً با عدد ۱۲ همراه است، نام‌گذاری می‌شود و ضمن تقدس‌بخشی به آنها و الویت‌گذاری اعتباری به آنها سعی در بارورسازی نقش هویتی آن می‌شود. برای مثال تلقی کردن ۴ ماه از سال با نام ماه‌های حرام و یا مقدم‌داشتن بعضی از ماه‌ها برای بعضی از اعمال مانند ماه رمضان خود یکی از ترفندهای هویت‌بخش محسوب می‌شود که از آن به بهترین وجه ممکن استفاده شده است. این نکته را نیز نباید فراموش کرد که از این موضوع در مقیاس‌های زمانی صرف و یا تلفیق مکان با آن نیز بهره‌گرفته شده است؛ برای مثال ماه ذی‌الحجه از جمله این ترفندهاست که تلفیق زمان و مکان باهم استفاده شده است.

ج) ماه - اهله قمر

ماه که با ریتمی منظم، تکرارپذیر است از آن بهره‌جسته‌اند. برای اهله ضمن نام‌گذاری آن آداب و رفتارهای خاصی را به صورت مبنا قرار داده‌اند. صورت ماه در آسمان یکی دیگر از مؤلفه‌های زمانی است که مبشران وحی به‌خوبی برای آن به‌عنوان رخدادی آسمانی اعمال استجابی تجویز کرده‌اند. این مؤلفه زمانی به خاطر تکرارپذیری منظم آن در الهام‌بخشی و هویت‌سازی تأثیر عمیقی دارد.

د) ایام هفته

نام‌گذاری ایام هفته و انتخاب روزی به‌عنوان روز

همانگونه که در شکل ۲ دیده می‌شود، الگوهای رفتاری در زمان به سه صورت تدارک شده است:

* الگوی رفتاری تصادفی: منظور از الگوهای رفتاری در زمان تصادفی، رفتاری است که انجام آن منوط و مشروط به وقایع خاصی است و در صورت وقوع آن حوادث، رفتارهای خاصی باید انجام شود. برای مثال مصداق این گونه رفتارها نماز آیات و یا نماز باران است. در هنگام وقوع پدیده‌های غیر عرف سماوی و یا طبیعی که به ترس و وحشت جامعه منجر شود و یا وقتی جامعه با شکل خاصی مانند خشکسالی و... روبه‌رو شود، مردم به رفتار فردی، ولی تکلیفی جمعی دعوت می‌شوند و بدین ترتیب نوعی همگرایی معنوی و آرزومندی اجتماعی برای حل یک موضوع تدارک می‌شود.

* الگوهای رفتارهای منظم و تکرارپذیر: منظور

از الگوهای منظم تکرارپذیر، رفتاری خاص در مقیاس‌های گوناگون زمانی است. برای مثال هر روز و به صورت مکرر در ساعات خاصی اذان گفته می‌شود؛ الگوهای رفتارهای منظم و تکرارپذیر، خود دو مؤلفه زمانی صرف و زمانی - مکانی را شامل می‌شود که هر کدام زیرمجموعه‌هایی به شرح ذیل دارند.

- زمانی صرف

الف) سال و مبدأ زمان: مبدأ تاریخ ملل، خود از جمله دلبستگی‌های هویتی است که همواره امم و ملل به آن توجه داشته‌اند. مبشران وحی این نکته مهم الهام‌بخش را در نظر داشته و از این رو از آن به بهترین وجه سود برده‌اند. حضرت موسی، عیسی و پیامبر مکرم اسلام (علیهم‌السلام) همگی سعی کرده‌اند با در نظر گرفتن پدیده‌ای خاص آن را در خاطره‌ها ماندگار کنند. از این رو سال به‌عنوان یک پدیده

می‌شود، بنابراین این شب‌ها حرمت بیشتری می‌یابد و با عنوان شب‌های قدر منزلت و شأن بی‌نظیری می‌یابد. نمونه‌های متعدد از این نوع الگوهای هویت‌ساز همانند اعیاد قربان، فطر، غدیر، مبعث و ولادت ائمه اطهار (علیهم‌السلام) فراوان تدارک شده است.

(و) طلوع و غروب (اوقات شرعی)

این زمان‌ها نیز هویت‌بخش شده است. این مقاطع به صورت تکرارپذیرترین عادات روزانه با وجود پاره‌ای از اعمال در به وجود آوردن نوعی شاکله رفتاری که به عادت هم منتهی می‌شود، پررنگ‌ترین نقش هویتی را به خود اختصاص داده است.

- زمانی - مکانی

الف) ایام اعتکاف

ایام اعتکاف که هر سال برگزار می‌شود، ضرورتاً در مساجد رخ می‌دهد؛ از این رو اگرچه زمان، رکن برپایی چنین مراسمی است، ترکیب مؤلفه زمانی و مکانی در این مراسم به کار گرفته شده و به صورت گسترده با قصد ایجاد هویت فردی بدان تمسک شده است. این ایام، مراسمی است که برگزاری آن به مکان خاص منوط است و اگرچه تشکیل آن به مکان خاصی محدود می‌شود، گستردگی عامی دارد. توقف در مسجد برای عبادت و بازنگری به امور خود به همراه دیگران شرایطی را فراهم می‌آورد که فرد به بازنگری در خود، معطوف و در هم‌رنگ شدن پوشش هویتی با دیگران پالایش شود.

ب) ایام حج

حج نیز از جمله مراسمی است که تألیف زمان و مکان در آن دیده شده است. این مراسم که سالی یک‌بار و در مکان خاصی برگزار می‌شود، طولانی‌ترین تجمع انسانی در زمان و مکان خاص است و در آن

تعطیل از جمله ترفندهای زمانی در مقیاس کوچک است که ضمن تدبیر نام‌گذاری هر روز به نام یک یا چند تن از ائمه (علیهم‌السلام) و تألیف ذکر و زیارت خاص در هر روز، هویت‌بخش بودن آن را برای افراد مسلم می‌کند. در میان ایام هفته، روز تعطیل یعنی جمعه از فضیلت و برتری ویژه‌ای، برخوردار و سرور روزها نامیده شده است. در روز جمعه ضمن تعطیل شدن روال عادی زندگی، تکلیف برنامه‌های خاص از جمله نماز جمعه در آن روز با رعایت مقیاس مکانی به نوعی ایجاد شبکه اجتماعی تبدیل شده است. این روز، روز مغفرت و انتظار ظهور منجی عالم بشر است و این موضوع، قداست بیش از پیش آن را سبب شده است.

ه) نام‌گذاری روزها

اگرچه سال به واحدهای تقسیمی کوچک‌تر یعنی ماه تقسیم می‌شود، ماه‌های سال، خود شامل واحدهای تعریف‌شده دیگری با عنوان «ایام» و «روز» است. مبشران وحی به این مقاطع زمانی نیز به صورت عاملی که شبکه‌های اجتماعی خاصی را تدارک می‌کند، نگریده‌اند. از این رو سعی شده است به بهانه‌های مختلف از آن به شکل ترفندی هویت‌ساز بهره‌گیری شود. لیله‌الرقائب (شب آرزوها) اولین شب جمعه ماه رجب از جمله این مقاطع است. در این مقطع نیز با تقدس بخشیدن به آن که نزول فرشتگان در این شب صورت می‌گیرد و... برای مسلمانان شب‌زنده‌داری، فضیلت شمرده شده است و با نهادینه کردن هویتی وحدانی از آن بهره‌گیری می‌شود. این ترفند در شب‌های احیا در ماه رمضان نقش دوچندانی پیدا می‌کند؛ زیرا در شب‌های احیا با یادآوردن نزول تاریخی قرآن مجید در آن زمان مراسم و آیینی برگزار

برگزاری و رفتارهایی که به‌عنوان مراسم سوگداشت برگزار می‌شود، همواره همراه با ویژگی‌های خاصی است؛ به گونه‌ای که علقه و وابستگی شرکت‌کنندگان آن را از سوگداشت‌های دیگر متمایز می‌کند. از جمله مصادیق این گونه مراسم، برگزاری فاتحه یک روز بعد از سوگ، برگزاری سوم و چهلم، قرائت قرآن و پاره‌ای از مراسم‌های خاص است.

این شبکه اجتماعی را امامان شیعه پایه‌ریزی کرده‌اند و علاوه بر این که خودش هویت‌ساز است با هویت افراد نیز درآمیخته و نهادینه شده است.

۲. مکان، ابزاری در راهبرد هویت‌سازی مبشران

وحی

مکان، مفهومی ذهنی و انتزاعی نیست، بلکه قرارگاه و سرشار از تجربه‌های انسان و تعاملات کالبدی است و رابطه عمیقی با انسان و هویت او برقرار می‌کند. مکان نه تنها مرزپذیر و قابل تحدید است، بلکه ثبات و دوام فعالیت انسان را نیز تضمین می‌کند و بخشی از احساس مالکیت نیز در چنین مفهومی تجلی یافته است. اندیشمندان مختلف معتقدند که انسان هنگامی احساس تداوم و پایداری می‌کند که در زندگی خود مرجع‌هایی ثابت و پایدار داشته باشد. مکان و وطن از جمله بهترین تأمین‌کننده‌های این گونه مرجع‌ها هستند. از جمله خصیصه‌های دیگر مکان و فضا، جهت است. جهت، خود عامل بسیار مهمی در گرایش به یک کانون است و بنابراین این خصیصه نیز ممکن است هویت‌بخش باشد. تأثیر مکان در هویت‌بخشی در سه بخش جدا از یکدیگر طبقه‌بندی می‌شود (شکل ۳).

حداقل ۳ تا ۴ روز مراسم هماهنگی با ترتیب ویژه‌ای برگزار می‌شود. شاید بتوان مراسم حج را بزرگ‌ترین شبکه اجتماعی فصلی چشم در نگاه مبشران وحی قلمداد کرد.

* الگوهای زمانی آزاد

الگوهای زمانی آزاد در سه بخش طبقه‌بندی

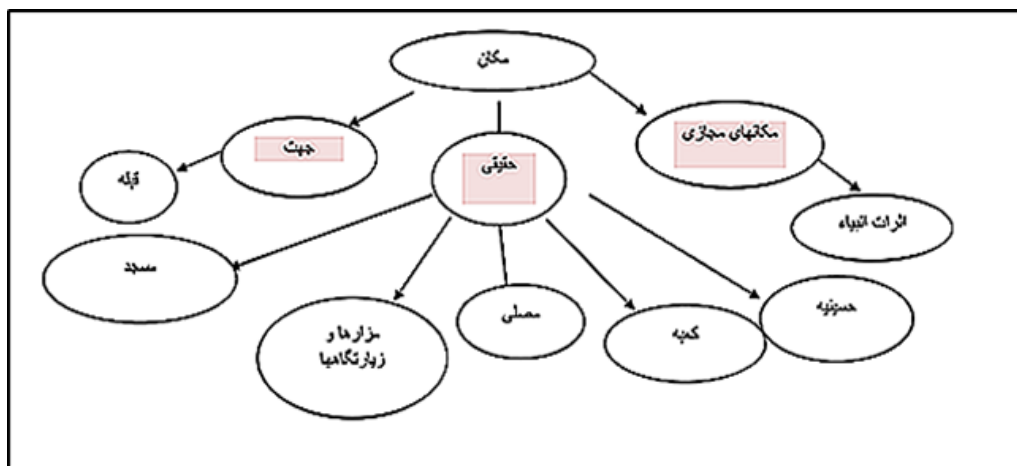
می‌شوند که در ادامه ذکر خواهد شد.

الف) هیأت آموزشی

از جمله رفتارهایی که از نظر زمانی، پیرو قاعده خاصی نیست، ولی تشکیل آنها در مقاطع مختلف به ایجاد شبکه‌های اجتماعی و هویت متمایز در آن منجر می‌شود، انجمن‌ها و هیأت‌های قرائت قرآن است. این امر آموزشی اگرچه در دوره آموزشی خاصی در ساختار آموزشی و پرورشی همه وجود دارد، آنچه در سطوح سنی خاصی با همت اهالی یک نظام کوچک تشکیل می‌شود، کارکردهای خاصی دارد؛ به‌ویژه آنکه جابه‌جایی هفتگی آن در منازل، سبب نوعی به‌هم‌پیوستگی درون گروهی شرکت‌کنندگان و بعضاً مقدمه روابط اجتماعی دیگری نیز می‌شود. این نوع رفتار آزاد از نظر زمانی در جوامع ایرانی، متعدد و بسیار بوده است و از سفره‌های نذری گرفته تا هیأت‌های آموزشی آواز در سوگداشت را شامل می‌شود.

ب) الگوی زمانی سوگداشت‌ها

اگرچه در تمام نحله‌ها مراسم سوگداشت وجود دارد و کیفیت محافل سوگداشت در فرهنگ هلال خصیب با تکیه بر رفتارهای خاصی سعی در ایجاد نوعی همبستگی هویتی دارد، شیوه برگزاری، محل

نمودار (G)

شکل (۳): تقسیمات مکانی و شیوه بارگذاری معنایی بر آن در تکنیک مبشران وحی

گونه مکان‌ها، مکان‌های فکری نیز گفته می‌شود. از جمله مصادیق آن قدمگاه نام برده می‌شود.

مکان‌های حقیقی

از جمله مصادیق مکان که به شکل وسیله در هویت‌بخشی طرفداران مبشران وحی، بسیار نقش‌آفرین بودند، مکان‌های ذیل نام برده می‌شود.

۱-۲-۲- کعبه: بنایی معماری شده به دست ابراهیم خلیل (ع) از پیامبران اولوالعزم در شبه جزیره عربی است. اگرچه واقع شدن این بنا در این مکان ظاهراً هیچ توجیه منطقی نمی‌توانست داشته باشد، ابراهیم خلیل این کار را مستقیماً به فرمان الهی انجام داد و به‌عنوان پایه یا نشانه توحید همه موحدان تلقی شد. همچنین با وجود این که این بنا از همان ابتدا برای منظور خاصی تدارک دیده شده و دستورعمل تعریف‌شده‌ای نیز برای مراسم آن تهیه شده است، ولی در تمام مدت سال برای بخش عمده‌ای از مسلمانان استفاده می‌شود که شرایط خاصی از نظر مالی و یا فاصله نسبت به آن دارند. اما در هر سال به مدت چند روز همه مسلمانان که به این سرزمین سفر می‌کنند، آداب و رفتارهای

۱-۲. جهت: یکی از شاخصه‌های مهم هویت‌بخشی مکان جهت آن است. جهت، جایگاه بسیار مهمی در هویت جوامع وحیانی داشته است و از جمله خصوصیات منحصر به فردی است که در فرهنگ‌های غیر وحیانی دیگر دیده نمی‌شود. جهت به معنی برداریست که به سمت یا سو و نقطه‌ای خاص متمایل است. از قبله به‌عنوان مهم‌ترین مصداق هویت‌بخشی مکانی نام برده می‌شود.

در تقسیم‌بندی شکل ۳ دومین وجه از وجه مکانی، مکان‌های حقیقی و نقش آنها در هویت‌بخشی است. این که جا و نقطه خاصی برای انجام رفتار ویژه‌ای اختصاص یابد، سبب ایجاد شبکه‌های اجتماعی از یک سو و همگرایی‌های روحی و روانی می‌شود؛ بنابراین مساجد، حسینیه‌ها و غیره از مصداق‌های اصلی مکان‌های حقیقی به شمار می‌آیند.

به دو طیف بالا باید مکان‌های مجازی را نیز اضافه کرد. این مکان‌ها اگرچه در زمان و عصر حاضر، یادگار علمی از پدیده‌ای نیستند، خاطره تاریخی خاصی را در اذهان تداعی می‌کنند؛ از این رو به این

می‌کردند. مسجد، پایگاهی است که مردم در آن جمع می‌شوند و با هم یک آداب و رسوم خاصی را انجام می‌دهند.

۴-۲-۲- حسینیه و هویت‌سازی

حسینیه‌ها از جمله مصادیق دیگر مکانی در شهرهای شیعه‌نشین هستند که بالاترین و گسترده‌ترین همگرایی را در به وجود آوردن هویت ارزشمند تدارک می‌بینند. اگرچه سابقه ایجاد این مکان‌ها نزدیک به چهارصد سال بیشتر در تاریخ اسلام نیست، خاطره بسیار تأثیرگذار واقعه کربلا که برای فرزند رسول خدا (ص) در کربلا رخ داد، شوری عاطفی و سیاسی در جوامع شیعی به یادگار نهاد که برای ابراز آن تنها به مقاطع زمانی و ذکر اعلامیه موضع‌گیری فردی و اجتماعی بر ضد آن اکتفا نشد (زیارت وارث و عاشورا)؛ به این ترتیب در بسیاری از شهرها و روستاهای ایران مکان‌هایی برای تظاهر رسمی به این واقعه به وجود آمد که در طول ماه‌های محرم و صفر کانون تجلی بخش عمده‌ای از واکنش‌های مردمی در برابر واقعه کربلا تلقی می‌شود.

۵-۲-۲- مصلاً: یکی از مصداق‌های مکان‌های هویت‌ساز، مصلاً است. مصلاً در ایران به مکانی اطلاق می‌شود که غالباً در شهرهای بزرگ، محلی به آن اختصاص داده شده و بدون سازه‌های ساختمانی است. این مکان‌های غیر مسقف معمولاً برای برگزاری نماز با جمعیت‌های بسیار زیاد و در مواقع خاص اختصاص یافته است و غالباً برای برپایی نمازهای اعیاد مذهبی مانند نماز عید فطر و یا برگزاری نماز باران استفاده می‌شود.

۳-۲-۲- مکان‌های مجازی، انبیا و هویت‌سازی: از جمله تکنیک‌های دیگری که مبشران وحی برای ایجاد

مشخصی را به صورت یک سلسله اعمال ترتیبی و عمل تکلیفی انجام می‌دهند. این مکان با استعاره خاصی به شکل عالی‌ترین مفهوم ممکن نام‌گذاری شده است (خانه خدا) که وابستگی آن را به خداوند یکتا نشان می‌دهد.

۴-۲-۲- مزارها و زیارتگاه‌ها: مزارها از جمله

اماکنی هستند که بیانگر هویت ملی و تاریخی یک جماعتند. معمولاً انسان‌ها به دلیل تعلق خاطر به نزدیکان خود، فراموش کردن آنها برایشان به‌سادگی امکان‌پذیر نیست؛ بنابراین اگرچه حضور فیزیکی عزیزان خود را ندارند، همواره سعی می‌کنند با زنده نگه داشتن یاد آنها تعلق خاطر خود را به آنها نشان دهند. این ویژگی در مقیاس ملی، تعلق خاطر ملی را به شخصیت‌های شاخص نشان می‌دهد.

از این رو مزار متعلقان و خویشاوندان از یک‌سو سبب تحکیم هویت خانوادگی می‌شود و از سوی دیگر با همین قاعده مزار شعرا یا بزرگان علمی و یا کسانی که به خاطر حمایت و حراست و دفاع از هویت جمعی ملی فعالیت داشته‌اند، الهام‌بخش است. مبشران وحی در این زمینه نیز نوآوری‌های مکانی خاصی را تعلیم داده‌اند. آنها با ایجاد فضاهایی با عنوان آرامگاه برای شخصیت‌ها، الگو تجویز کرده‌اند و این اصل در جهان اسلام به‌ویژه شیعیان جایگاه و مرتبت خاصی دارد. شاید بتوان گفت کربلا به‌عنوان هویت‌بخش‌ترین الگو و یا طوس، مرقد مطهر حضرت رضا (ع) از مؤثرترین آنها به‌شمار می‌آید.

۳-۲-۲- مسجد و هویت‌سازی

مبشران وحی با احداث مسجد و با الگوگیری از باورهای دینی به دست خود مردم، بی‌تفاوتی بر نمادهای خارجی و تأکید بر این نماد را در مردم ایجاد

این زمینه است؛ همان چیزی که در فرهنگ چندخدایی آتن اصولاً وجود ندارد و افق حیات بشری به کرانه‌های زمین، محدود می‌شود و از منظر اعلی و افق مبین و عرش قدسی سخنی به میان نمی‌آید.

برای مثال، زیارت وارث ابتدا عقبه فکری و تعلق خاطر خواننده را به آدم/ابوالبشر (ع) معطوف می‌دارد و سیر تکوین و تلاش انبیا را در بستر زمان یادآوری می‌کند. در ادامه به همه مبشران، صفتی می‌دهد، همه آنها را مستقیم به خداوند، متعلق می‌داند و قدسی بودن آنها را مسجل می‌نماید. آدم (ع) را برگزیده، نوح (ع) را خبرگزار، ابراهیم (ع) را خلیل، موسی (ع) را متکلم، عیسی (ع) را روح و محمد (ص) را دوست خداوند قلمداد می‌کند. آنچه در اینجا مهم است تجلی مفاهیمی است از خالق که در هر یک از آنها به منصفه ظهور رسیده است. در ادامه وقتی می‌خواهد از امام حسین (ع) یاد کند، او را وارث همه اینها به شمار می‌آورد و باز این موضوع را تکرار می‌کند که او مبشر احکام خداوند بوده‌اند و بین او و خداوند پیوند قدسی برقرار می‌کند. خون خدا صفت او می‌شود و باز تأکید دارد که منتقم خون او خداوند است. در ادامه ویژگی‌های امام حسین (ع) را تشریح می‌کند و او را پاک‌زاد و پاک‌نژاد می‌خواند (اصلاب شامخه و ارحام مطهره). سپس گزاره خاصی را بیان می‌کند و آن این که دامن او از هرگونه صفت و ویژگی عصر جاهلیت و شرک که پلید و ناپاک است، مبرا است و تأکید دارد که امام حسین (ع) هرگز دامنش به هیچ‌یک از ویژگی‌های این عصر آلوده نبوده است. گزاره بعدی کاری است که به امام حسین (ع) و طرفدارانش به‌عنوان یک اصل نسبت می‌دهد و می‌گوید او حافظ

هویت‌سازی در افراد از آن بهره گرفته‌اند، مصداق در مکان و زمان مجازی و بارنمودن آن بر یک مفهوم واقعی است. به عبارت دیگر این تکنیک، نوعی شبیه‌سازی محیط و مکان در فضای مجازی برای القای فضای واقعی است. چنین تکنیکی سبب می‌شود که بودن فرد در مکان مجازی باعث تعامل فرد با مفهوم واقعی شود.

مکان‌های مجازی معمولاً در گوشه و کنار سرزمین‌هایی قرار دارد که اثر، واقعه یا خاطره‌ای از مبشران وحی، پیامبران و ائمه (علیهم‌السلام) در آن رخ داده است. برای مثال محل مباحثه پیامبر اسلام (ص) با مسیحیان یا رد پای حضرت رضا (ع) و یا جلوس حضرت امام حسن (ع) و... این مکان‌ها که در اصطلاح به آنها «مکان‌های مجازی» می‌گویند، یادآور یک واقعه و یا رخداد است که به واسطه تقدس یا اهمیت، مکان وقوع آن محل تجمع و یا بازدید قرار می‌گیرد.

- تقدس بخشی زمان و مکان

یکی از ترفندهای بسیار مؤثر مبشران وحی، تقدس بخشی به زمان و مکان است. این تکنیک با تدوین زیارت‌نامه برای اماکن و زمان‌های منتخب، تدارک شده است؛ به طوری که باید زیارت‌نامه‌ها را یکی از ابزار هویت‌ساز مبشران وحی قلمداد کرد. این تکنیک بر دو محور اصلی استوار است: الف) تکرار و تلقین؛ ب) ابراز محبت و وفاداری به جمعی و یا کسی که محور اصلی خواستگاه خواننده زیارت باید باشد. یکی از نقاط قوت ابزارهای مبشران وحی تلقین این دیدگاه است که تکرار قرائت این نوشتار، اجر اخروی دارد. حواله دادن بها و مزد زیارت به زمان بعید و قدسی یکی از مهم‌ترین جذابیت‌های تکنیک آنها در

و حیانی متمایز است. به بیان دیگر مبشران وحی، مهم‌ترین ابزار خود را در دستیابی به قدرت در مقوله ایجاد فضای هویتی مشترک دنبال می‌کنند و به دلیل این که چنین منشی را سرلوحه عملکرد اجتماعی خود قرار داده‌اند، بنابراین تمام وجوه فرایندهای آموزشی آنها به دنبال تحقق چنین آرمانی است. به طور کلی نتیجه گرفته می‌شود که ساختارها و محتوای آموزشی آنها در سیاست‌های راهبردی، به ابزار زمان و مکان و تقدس بخشیدن به آن برای دستیابی به هویتی و حیانی معطوف است و بدین طریق کمال استفاده را در ایجاد این خصیصه و مفهوم در مخاطب خود برده‌اند.

منابع

- احمدی، فریال؛ صادقی، علیرضا، (۱۳۸۹). بررسی مفهوم هویت در معماری قدسی، کتاب ماه هنر، شماره ۱۴.
- امینی، ابراهیم، (۱۳۷۱). مجموعه مقالات کنگره شیخ مفید، شماره ۳۴.
- آریان‌پور کاشانی، منوچهر (۱۳۸۶). فرهنگ گسترده پیشرو آریان‌پور، چاپ اول، تهران، نشر الکترونیکی و اطلاع‌رسانی جهان رایانه امین.
- پرویزی، الهام، (۱۳۸۸). معماری ملی از دیدگاه هویت فرهنگی، علوم سیاسی: مطالعات ملی، شماره ۳۹.
- توسلی، غلامعباس؛ قاسمی، یارمحمد، (۱۳۸۳). هویت‌های جمعی و جهانی‌شدن، تهران، نشریه مطالعات جامعه‌شناختی، زمستان، شماره ۲۴.
- دلسوز، سوسن، (۱۳۹۴). زمان در ژئومورفولوژی، پایان‌نامه دکتری دانشگاه اصفهان، صص ۱۱-۱۲.
- جوادی آملی، محمدجواد، (۱۳۸۵). ادب فنای مقربان (شرح زیارت جامعه کبیره)، تحقیق و تنظیم: محمد صفائی، ج ۱، قم، مرکز نشر اسراء.
- رامشت، محمدحسین؛ تقدیسی، احمد، (۱۳۷۷). هارتلندهای فرهنگی، نشریه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۴۸.

و نگهبان ارکان دین مؤمنان است. این گفتار، شدیداً خرسندی وجودی گوینده را تضمین می‌کند؛ زیرا که امام حسین(ع) حافظ او و درست فکر کردن او تلقی می‌شود. این گزاره‌ها چند اثر عمیق در خواننده به جا می‌گذارد و آن این که تقدس را در ذهن خواننده تعریف و مقبول می‌کند، به طوری که ناخودآگاه، خود را در جمع کسانی قلمداد می‌کند که در زیارت از آنها به نیکی و با صفات قدسی یاد کرده است. به عبارت دیگر شناسه یا هویت آن افراد را می‌پذیرد و به نوعی در برابر بدی‌ها و پلیدی‌ها موضع‌گیری می‌کند.

نتیجه‌گیری

دقت در روش‌ها و تکنیک‌های کاربردی مبشران وحی، همگی به این اصل برمی‌گردد که غالب رفتارهای فردی و جمعی انسان، تبلوری از نوع بینش و شیوه درک او از محیط است. اما آنها تنها به این اصل اکتفا نکرده‌اند و سعی نموده‌اند با زمینه‌سازی‌های ذهنی و فیزیکی و کالبدی، شرایطی را فراهم آورند تا رفتار فرد به طور نامحسوس و باورنکردنی از مفهومی پیروی کند که اصطلاحاً به آن «هویت» گفته می‌شود. به عبارت دیگر، ضمن آن که با آموزش به ایجاد دیدگاه در فرد یا جامعه مبادرت کرده‌اند و در پی آن پایه‌های فرهنگ را استوار ساخته‌اند، همواره فرهنگ را بنای مستحکمی برای ظرفی برشمرده‌اند که «هویت» نام دارد. هویت در واقع شناسه‌ایست که تفاوت و اشتراک میان آدم‌ها را تعریف می‌کند. این تعریف، قوی‌ترین انگیزه برای الگوهای رفتاری جوامع به‌ویژه در مقابله با فرهنگ‌های دیگر است. ایجاد هویت فردی و جمعی، رفتار مهندسی‌شده را در قالب‌های متنوع مکانی و زمانی سبب می‌شود و در نهایت سبک زندگی خاصی را شکل می‌دهد که از هویت‌های دیگر

و تیر.
 مظاهری، محسن حسام، (۱۳۸۷). رسانه شیعه:
 جامعه‌شناسی آیین‌های سوگواری و هیأت‌های مذهبی
 در ایران، چاپ اول، تهران، سازمان تبلیغات اسلامی،
 شرکت چاپ و نشر بین‌الملل.
 معین، محمد، (۱۳۸۶). فرهنگنامه معین، چاپ دوم، تهران،
 انتشارات ثامن.
 میرزایی، شکوفه؛ تیموری، سیاوش؛ نژادستاری، سعیده،
 (۱۳۹۱)، علوم سیاسی، مطالعات ملی، شماره ۵۰.
 میلتن برگر، ریموند، (۱۳۸۸). شیوه‌های تغییر رفتار،
 ترجمه: علی فتحی آشتیانی و هادی عظیمی آشتیانی،
 تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی
 دانشگاه‌ها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم
 اسلامی.
 نظریور، محمدنقی؛ عمادی، سیدجواد، (۱۳۸۸). بررسی
 راهکار دین در حل بحران هویت در دوره جوانی،
 مهندسی فرهنگی، سال سوم، شماره ۲۷ و ۲۸،
 فروردین و اردیبهشت.

منابع انگلیسی

Davis, W. M. (1899). The geographical cycle,
 Geog. J., 14 (5): 481-504.
 Gilbert, G. K. (1917). Hydraulic mining debris
 in the sierra Nevada: US Geological survey
 professional, Paper ,V. 105, p.154.
 Kennedy Barbara, A. (1992). Hutton to Horton
 :view of sequence, progression and
 Equilibrium in morphology,
 Geomorphology , Elsevier publisher B. V.,
 Amsterdam, PP 231-250.
 Schumm, S. A. and Lichty, R.W. (1965). Time,
 space and causality in geomorphology:
 American Journal of science.V. 263, P.110-
 119.
 Sack, D. (1992). New win in old bottels: The
 historiography of a paradigm change.
 Department of Geography ,university of
 Wisconsin, Madison.

الرحمن، فضل، (۱۳۹۰). فلسفه ملاصدرا با نگاهی نو در
 ترازوی نقد، ترجمه: مهدی دهباشی، ایلام، انتشارات
 ریسمان.
 رضوی، سیدابوالفضل، (۱۳۸۷). هویت تاریخی ایرانیان،
 کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، شماره ۱۱۹ و ۱۲۰،
 فروردین و اردیبهشت.
 رکنی، محمدمهدی، (۱۳۶۲). شوق دیدار، مشهد، اداره امور
 فرهنگی آستان قدس.
 رهنما، اکبر؛ عبدالملکی، صابر (۱۳۸۷). درآمدی بر مبانی
 نظری هویت، مهندسی فرهنگی، سال سوم، شماره ۲۱
 و ۲۲، مهر و آبان.
 صالح‌نیا، نرگس؛ دهنوی، جلال؛ حق‌نژاد، امین، (۱۳۸۹).
 نقش فرهنگ در توسعه اقتصادی، مهندسی فرهنگی،
 سال چهارم، شماره ۴۳ و ۴۴.
 عطارزاده، مجتبی، (۱۳۸۷). نقش هویت‌ساز دین در
 مهندسی فرهنگی نظام آموزش عالی، مهندسی
 فرهنگی، شماره ۱۵ و ۱۶، فروردین و اردیبهشت.
 فیروزکوهی، محمد، (۱۳۸۶). اراده معطوف به فرهنگ،
 مهندسی فرهنگی، مهر، گزارشی از رویدادهای
 فرهنگی جهان عرب، مجله خردنامه فرهنگی، شماره
 ۲، ص ۵.
 کاستلز، مانوئل، (۱۳۸۰). عصر اطلاعات: اقتصاد یا جامعه
 و فرهنگ قدرت و هویت، ترجمه: حسن چاووشیان،
 احمد خاکباز، احمد علیقلیان، ج ۲، تهران، انتشارات
 طرح نو.
 کاویانی راد، مراد؛ فتاحی، مصطفی، (۱۳۹۱). تأثیر هویت
 مکانی بر همگرایی ملی، نشریه برنامه‌ریزی و آمایش
 فضا، تهران، شماره ۵.
 کورثا، چارلز، (۱۳۸۹). هویت در معماری: درجست‌وجوی
 هویت، ترجمه: ابوالفضل توکلی شان‌دیز، هنر و
 معماری آینه خیال، شماره ۹، مرداد و شهریور.
 مصطفوی، سیدمحمدحسن، (۱۳۹۰). جهانی‌شدن و فرهنگ
 با نگاهی به اثرات آن بر جوانان ایران اسلامی،
 مهندسی فرهنگی، سال پنجم، شماره ۵۳ و ۵۴، خرداد